

A francia középiskolák szervezete. *)

Írta: **Dr. Kemény Gábor.**

Edmond Rostand, a franciák ma is élő kiváló költője, néhány évvel ezelőtt gyönyörű hymnusban zengte a szárnyak dicséretét s Bleriotra célozván azt mondá:

„Mások sóhajtottak rohanó szárnyakért,
S Te hagytad el suhanva a földet.“

Ez az ellentét nemcsak egy érthető sovinizmusnak a kifejezője, hanem a könnyed átlátszó francia szellemnek is hűségesebb tükröje. Szinte természetesnek találjuk, hogy más nemzetek aggódó, nehézkes, vagy balsikerű kísérletei között a dicsőségre szomjas francia repüli át először a hullámokat. Ezzel csak önmagához volt következetes a francia szellem, mely a történet minden korszakában, a művelődési áramlatok minden fázisában a leghívebb formába tudta önteni a haladásra törekvő elmék gondolatait. A francia nyelv a maga erőteljes és átlátszó formájába olvasztotta évszázadok óta reformátorok eszméit, költők álmait, tudósok számításait s a gallus szellem meleg kohójából a görög forma könnyedségével keltek életre, váltak valóvá a megálmódott álmok, az eszmék, a számítások. Is-

Jegyzet. — Párisi lycèekben és collègeekben való látogatásaimon kívül a következő művekből merítettem: Plans d' études et programmes d' enseignement dans les lycées et collèges de garçons; A. Wissemans: Code de l' enseignement secondaire, Paris, 1910; Enquête sur l'enseignement secondaire, I-VI., 1899. Paris; dr. Fináczy Ernő: A francia középiskolák múltja és jelene, Budapest 1890; A Faure: L'individualisme et la reforme de l' enseignement, Paris, 1911.

*) A francia középiskolák szervezetéről és szelleméről c. tanulmányomat még 1913. nyarán Párisban töltött tanulmányi évem befejeztével írtam. A tapasztaltakat híven leszögezni volt célom s a tényeket kísérő ítéleteimen ma már semmit sem változtatok. A világháború folyamatában, ha veszték is régi értékelések, újak még nem kristályosodtak ki. Ma már egyben-másban az én nézeteim is módosultak, ámde a francia szellem helyes megítélésében a régi tévedések sem lehetnek tanulság nélkül valók.

K. G.

meretes a francia szellem hódító ereje a történetből; ismeretes a francia szellem lebilincselő hatása az irodalomtörténetből; s végül ismeretes, hogy a mai társadalmi, irodalmi, művészeti, pedagógiai élet reform-eszméit legelőször a francia öltözteti a valóság formájába. Ez nem jelenti sem azt, hogy a világ kerekeit mozgató eszmék és érzések mind francia talajban gyökereznének, sem azt, mintha itt csupa tökéletes intézménnyel találkozoznánk. A sebbel-lobbal született emberi alkotásokon mindég ott van a gyarlóság bélyege s ez a franciák alkotásaiból sem hiányzik. Azonban nagy érdeme a francia szellemnek, hogy a hullámzó élet legkisebb rezzenése sem marad rajta hatás nélkül. A francia középiskolában is a korszellem uralkodik. S ha e szellem mint később az internátusok jellemzésénél látni fogjuk, nem hatol is be a francia iskola minden zugába, ez csak azt jelenti, hogy egyik-másik francia *nemzeti sajátsgot* még a korszellem sem tudja megdönteni.

A francia középiskolákról szóló jegyzeteim anyagát a következőkből merítettem: 1. a francia lycéek organizációját feltüntetett nyomtatott tervezetekből; 2. a párisi lycéek látogatásából; 3. a Sorbonne és az École normale supérieure előadásainak látogatásából; 4. a lycéek tanáraival való beszélgetésből. Azt tán fölösleges említenem is, hogy maga a párisi élet könnyelműségével és komolyságával, utcai és családi életével, mind egy-egy ecsetvonással hozzá járultak ahhoz, hogy a párisi lycéek *jellemképét* megalkossam.

A francia iskola külső képe.

A párisi lycéének már a *külső képe* is mintegy sejteti velünk, hogy *szervezete* — felölelője a múlt értékeinek, a jelen követelményeinek s a jövő eszményeinek — *szokatlan komplikáltságot* mutat. Némely lycée (pl. a Louis le Grand, a Lycée St. Louis) a kaszárnya systémát tünteti fel, mások különálló épületekből állanak. De az utóbbiakban is a körülzárt és részben fedett udvarok a kaszárnya rendszert és szellemet juttatják eszünkbe. Ezek az épületek nem egy nap alatt épültek, tehát nem csodálhatjuk, ha egy nap alatt újakkal nem is helyettesíthetők. Amint az iskola felszerelése, vagy a tanulók szaporodása megkívánják, időről időre nagyobbítják iskoláikat a nélkül azonban, hogy régi, a hygiénikus követelméseknek meg nem felelő termeiken változtatnának. Eme jellemző konzervativizmusnak lehet betudni, hogy pl. a Lycée St. Louis, a collège Rollin termei feltűnően kicsinyek, sötétek, levegőtlenek, sőt

a Lycée Louis le Grand hatalmas épülettömbének némely tantermei is rossz világításúak s nehezen szellőztethetők.¹ Úgy építés, mint felszerelés dolgában kiemelhetjük a *Lycée Lakanal*-t, mely Páristól néhány kilométernyire, Sceaux-ban épült egy óriási park közepén, százados fák között. Az épület több részből áll; hatalmas nyílt udvarok, zárt, széles folyósók vezetnek egyik épületből a másikba. Tágas udvarok szolgálnak az óráközi szünetekre (cour de récréation), üveggel fedett csarnokokba (préaux) mennek a tanulók hideg, vagy nedves időben. Az iskola termeken (salle de classes) kívül külön tizenkét terem szolgál a készülésre (salles d'études). Szabad órákban a kényelmesen berendezett játéktérben (salles de jeux) sakk, vagy egyéb társasjátékokkal szórakozhatnak a tanulók. Éttermei (réfectoires), hálótermei (dortoirs), tornaterme (gymnase), fürdőszobái, műhelye (atelier de travaux manuels) mind tágasak, hygiénikusak. A nagyobb tanulóknak szánt különszobák (chambre d' élève) levegősek, modern berendezésűek. Az épület egyik szárnyát hatalmas, szobrokka! ékesített folyósó (grande galerie) köti össze a proviseur lakásával, hova egy hatalmas és díszes várótermen (salle des pasperdus) lehet jutni. E díszes terem egyik oldalán láthatjuk a *tableau d'honneur*t, a *magaviseletükért, vagy előmenetelükért kiüntetett tanulók névsorával*. Másik oldalán a szülői várakozó termet pillantjuk meg (parloir), remekül megalkotott oszlopszataival és képeivel. A főbejárattól (entrée principale) nem messze van a kórház kétemeletes pavillonja (pavillon d'infirmérie). A park sétányokkal van díszítve s élvezhetővé téve. A park egyik bájos részében látjuk a kápolnát, hova a tanulók, szüleik kívánságára, istentiszteletre járhatnak. A park egyik részét a kisebb tanulók által művelt virágos és veteményes kertcskék (jardins d'enfants) alkotják. A lycéek többségének berendezése természetesen nem ily fényes, de miután mindegyikben nagyszámú bentlakó tanuló van, miután a tanítás munkáján kívül az anyagfeldolgozás is az iskolában megy végbe, bizvást elmondhatjuk, hogy minden francia lycée egy külön kis államnak tekinthető s hogy e kis államoknak adminisztrációja és szellemi vezetése nem tartozik az egyszerű feladatok közzé. Lássuk, vajjon *kik a vezetői és vezetettjei* eme kis államoknak, *milyen a kormányformájuk*,

¹ Az is a tradícióhoz való erős ragaszkodás jele, hogy az utóbbi s több más párisi lycée tantermeit is gázzal világítják. A délutáni órákban benyitó lámpagyújtogató a tanítást is zavarja.

milyen *szellem* uralkodik bennük. A francia lycée népszerűségét teszik: a tanító és nevelő személyzet egyrészt, a tanulótság másrészt. A francia lycéenek nemcsak udvarai, tantermei, internátusai képeznek az idegen előtt zárt területet, hanem a *szelleme is el van burkolva vezetőinek titokzatos, rideg, vagy legalább is tartózkodó magaviselete* s a lycéekre nehezedő paragrafusok labirintusaiba. Nem volnék igazságos, ha meg nem emliteném, hogy minden intézetben akadtak kartársak, kik több-kevesebb jóindulattal és tájékozottsággal rendelkezésemre állottak, de ugyancsak az igazság kedvéért azt is meg kell állapítanom, hogy a legtöbb lycéeben a proviseurök és censeurök ridegsége megnehezítette a tapasztalatgyűjtés munkáját. A közmondásos gallus vendégszeretet hiányát nemcsak a csalódott idegenek, de a régi „hospitalité française“-t visszakívánó francia tanárok is fájdalmasan állapítják meg.¹ Az intézet vezetőinek, a proviseurnek s censeurnek ridegségét a reájuk rótt funkciók sokasága megmagyarázza, ha megbocsáthatóvá nem is teszi.

A proviseur.

Jöjjünk tisztába először a *proviseur* szerepével. Ő az intézet szellemi vezetője és adminisztratív dolgokban: igazgatója. Ő *képviseli az intézetet* a nagy közönség előtt s úgy a publikumnak, mint a miniszteriumnak ő *felelős* úgy az internátus, mint az externátus összes tényeiért. Ő a *költségvetés* megállapítója, s ő felelős az anyagi eredményekért. Ő az internátus *életrendjének irányítója*, ő állapítja meg a tanulók *étrendjét* is a conseil d' administration segítségével, illetve meghallgatása után. Ő *választja az internátusi felügyelőket* s mindazon alkalmazottakat, kik nem államilag neveztetnek ki. Rövid szemügyet kell csak vetnünk a funkciók imént felsorolt tömegére s rögtön beláthatjuk, hogy egy ember ennyi kötelezettségnek meg nem felelhet. Valóban a proviseur nem egyéb mint adminisztrátor a lycéenek. A szellemi vezetésre tán meg van a képessége, az 1902. máj. 31-iki dekrétum arról is gondoskodik, hogy csak rendes tanárként működött s aggregációt megállott tanárok viselhessék a proviseur-i tisztséget,² azonban számos

¹ L. Louis Weill, a lycée Louis le Grand tanárának a cikkét a Revue universitaire 1913. III. sz.-ban (Les assistants étrangers).

² L. A. Wissemans: Code de l'enseignement secondaire (Paris 1910. Librairie Hachette) 180. old.

adminisztratív teendői a szellemi vezetést merő illúzióvá változtatják. Az 1899-ik évi *Enquête sur l'enseignement secondaire* nem győzi eléggé hangsúlyozni a proviseurök tekintélyének csökkenését. Jól jellemzi őt Joubert,¹ midőn azt állítja, hogy „il a sine lourde responsabilité et une autorité insuffisante“ Croiset is azt fájlalja, hogy a proviseurnek nincs elég szabadsága. „C' est parce qu'il paperasse trop“. De az elégtelen tekintély nem volna oly nagy baj, mint az, hogy a szellemi vezetés nagy feladatának eleget nem tehet. Még messze vagyunk attól az ideális proviseurtól, kit Fabre szeretne a francia lycée élén látni:² *Szeretném — úgymond Fabre — ha a proviseur első lenne az egyenlők között, vagy még inkább első lenne a legjobbak között.* Tekintélye olyan legyen mint országos tanfelügyelőnek, ha nem is hatáskör, de legalább a tanítás irányítása tekintetében. Azt akarnám, hogy *nagyműveltségű* legyen s legyen meg a képessége megítélni a professzorokat. Szeretném, hogy megszabadulva fölösleges terheitől figyelemmel kíséresse a tanítást, a tanárokat, a tanulókat. Jellemző, hogy e vágnak éppen egy francia enquête en adtak kifejezést, de megállapítható, hogy ez egyelőre csak pium desiderium. A proviseur szabadabb mozgását, kezdeményező képességét a paragrafusok teljesen gúzsba kötik s ha elgondoljuk, hogy igazgató társa,

a censeur,

tőle kapja a szerepére vonatkozó összes utasításokat, rögtön beláthatjuk, hogy hatásköreik között egyéb különbség nem lehet, mint ami egy hadsereg főtisztjének és altisztjének hatáskörei között fennáll. Említsünk fel néhányat a censeur kötelességeiből: Ő helyettesíti a proviseur-t ennek távollétében. Ő adja át naponkint a proviseurnek az osztálynaplókat, valamint a professzoroknak a tanulók magaviseletére és szorgalmára vonatkozó jegyzeteit; ő rendelkezik a felügyelő tanárok felett (maitre d'études), ő az őre a könyvtárnak, gyűjteményeknek stb. A kötelességeknek eme felsorolt hiányos vázlatából is láthatjuk, hogy „sok ez egy embernek“ s hogy valamint a proviseur, úgy a censeur sem lehet egyéb a francia középiskolában, mint egy jó *hivatalnok*. Abba még könnyen bele lehetne nyugodni, hogy a proviseur csak adminisztrátora az iskolának; de a censeurtől — kinek hivatalos

¹ Enquête sur l'enseignement secondaire, Tome II. 49.

² L. i. m. II. K.

neve *censeur d'études* — joggal várhatnók a tanulmányok pedagógiai alapon nyugvó vezetését, irányítását. Neki *tanulmányi igazgatónak* kellene lennie, ő azonban nem más, mint helyettesítője a proviseurnek, fizikai értelemben vett felügyelője, vagy jobban mondva: *őre* a tanulásnak és fegyelemnek. Munkájának így *hivatalos a jellege* s nincs meg az *ethikai alapja*. Amint ő kap rendeletet a proviseurtól, úgy ad viszont rendeletet a maîtres d'études-öknek s a maîtres répétiteursöknek. Az 1899-ik évi középiskolai Enquête-en mint égető kérdést tárgyalták a censeur szerepének ideális értelemben való teljesülését.¹ A collège Rollinban a *préfet d'études* segítkezik a censeurnek a felügyeletben, a collège Chaptal nagyon büszke azon autonomiájára, hogy neki külön *directeur d'études*-jei vannak, azonban ezek funkciójában jelentőségteljes elnevezéseik dacára sem kell s nem lehet mélyebb pedagógiai tartalmat keresnünk.

A tanárok helyzete.

Ha sem a proviseur, sem a censeur nem teljesítenek ideális értelemben vett pedagógiai szerepet a francia iskolában, ez bizonyára a francia *tanárok* helyzetével függ össze. Mert hiszen iskolai pedagógiai élet nem egy-két ember munkájának, hanem az *egész tanítószemélyzet harmonikus nevelő munkájának lehet csak credménye*. Ily harmonikus nevelő munkát a francia középiskolában hiába keresünk. A francia középiskolának hivatalnok-igazgatói, hivatalnok-felügyelői (maîtres d'études), (maîtres répétiteurs), hivatalnok megbízott tanárai (chargés de cours) s hivatalnok-rendes tanárai (professeurs titulaires) vannak. Mindegyik ott áll meg, ahova kötelessége odaparancsolja, mindegyik a paragrafuski szabta kötelességét végzi el, azonfölül semmit. A bebocsáttatást kérő *idegennek* pl. a recteur d'academie által kiállított engedélye alapján a proviseur adja meg az engedelmet az osztályok látogatására, a censeur jelöli ki a látogatható osztályokat. Ha az idegen véletlenül censeurhoz nyit be először rectori (a recteur d'académie, azaz: tanker. főigazgató) engedélyével, a censeur a világ minden kincséért sem jelölné ki addig az osztályokat, míg a proviseur az engedélyt arra hivatalosan meg nem adta. Mert rendnek kell lenni.

A tanárok sok szabadsággal vannak felruházva. Ez csak előttünk tünik fel kiváltságnak, nekik mintegy a tradícióban gyökerező joguk.

¹ L. i. m. II. 343.

Szakrendszer; az osztálytanárság értelmezése.

Nagy előnyük, hogy náluk a *szakrendszert feltétlenül respektálják*. Náluk nem lehet például görög filológusokat természetrajzi órák tartására kényszeríteni. Mint személyi előnyt említhetjük meg az *osztály-tanár rendszert*, mely ott nem abban áll, hogy egyes osztályokat éveken, esetleg az egész iskolai időszakon végig vezetnek egy-egy tárgyból, hanem abban, hogy állandóan egy-egy *osztály* — pl. a quatrième v. troisièmének — *tanárai a megfelelő tárgyakból*. Ennek az állandóságnak általános pedagógiai szempontból lehetnek hátrányai. *Személyes gyarlóság és kényelemszeretet* jó tápot nyerhetnek e rendszerben. A legalsóbb osztályokban tanító ily állandó osztálytanároknál csakugyan volt alkalom meglepő tájékozatlanságot tapasztalni minden, az ő köreiken kívül eső dologban. Azonban a felsőbb osztályokban lehetetlen e rendszer jogosultságát el nem ismernünk. A troisième latin tanárja például, ha lelkiismeretesen fel akarja dolgozni Liviust, Cicero Catilinariáit és Pro Archiaját, Sallustiust, a latin színműírókat, Vergilius Georgikonját, a latin lyrikusok anthológiáját és a latin szerzők műveiből merített morális célzatú szemelvényeket,¹ úgy nincs szükség arra, hogy önmagát megismételje még azon esetben sem, ha hosszú évek során mindig csak a troisièmének marad latin tanárja.

A *classe de première* francia tanárja egy emberéleten keresztül taníthatja a programban osztálya számára előírt auktorokat, a XVI., XVII., XVIII., XIX. század, a nagy irodalmi századoknak kiválóságait — Montaigne, Corneille, Molière, Racine, La Fontaine, Boileau, Pascal, Bossuet, La Bruyère, Fénelon, Montesquieu, Buffon, Voltaire, Diderot, Rousseau műveiből való szemelvényeket² s évről-évre új gyönyörűséget és változatosságot találhat tárgyában. Megtalálhatja pedig a változatosságot és gyönyörűséget annál is inkább, mert a franciáknál nem poétikai *elméleteket* és *irodalomtörténetet* — írói életrajzokat — tanulnak négy éven át, hanem *költői műveket, szónoklatokat, írói műveket elemeznek*, szóval: *irodalmat tanulnak az egész iskolai életen végig*.

A *classe de première* görög tanárának sem kell az egyoldalúság, unatkozás s unatkoztatás bűnébe esnie, ha átakarja

¹ L. Plans d'études et programmes d'enseignement dans les lycées et collèges de garçons, 80 o. Paris. Librairie Hachette 1912.

² L. i. m. 134—5 o.

élni azt az ismeret és érzés világot, mely Xenophon Memorabilia-jában, Platon műveiben, Demosthenes Philippikáiban, koszorúért való beszédjében, Homeros Iliasában és Odysseia-jában, Aischyles, Sophokles, Euripides, Aristophanes színműveiben s a görög lyrikusok strófáiban¹ megnyilvánul. Az egyes osztályokban előírt tananyag mennyiségnek ez érintéséből is láthatjuk, hogy a francia középiskolákban az *egy osztályban való tanárság* rendszere azon *természetes pedagógiai érzékből* táplálkozik, hogy nem kell egy ember erejét a felvezető rendszerrel járó *szétforgácsolódás* veszélyének kitenni. A franciák az *osztályazonosságnál sokkal veszedelmesebbnek tartják a tanulók évek során át való azonosságát*. A természetes pedagógiai érzék diktáltatta több működő tanárnak ama kijelentését a felvezető rendszerre vonatkozóan, hogy „on s'use devant les élèves”. (A tanár lejárja magát a tanulók előtt.) És ebben is van némi igazság. Évek során át feltáruhatnak a tanulók előtt tanáraik *emberi gyengeségei* s ezek alááshatják tekintélyét, megszüntethetik varázsát. A francia tanár, ha hivatalosan végzi is el a maga dolgát, de *nem lelketlenül* végzi. Ha a tanulók, mint individuumok hidegen is hagyják őt, de a *sujet*-je, előadásának a tárgya sohasem hagyja őt hidegen. Ha nem is sokat törődik tanítványainak egyéni tulajdonságaival, de azzal nagyon is törődik, hogy Monsieur-k előtt szép előadásával brillirozzon. *Igyekszik szellemes lenni*. S ha e szellemesség forrásából éveken át napról-napra kell ugyanazon tanítványok előtt meríteni, akkor csakugyan beállhat a maga-lejáratás veszedelme. Tegyük hozzá még azt, hogy a franciák osztály-állandósági rendszerének épp úgy vannak hátrányai, mint amily nagy pedagógiai előnyei vannak nálunk a felvezető rendszernek. De az elvből várható áldások nálunk is sokszor megtörhetnek vagy átokká válhatnak a felvezetők zsarnokságán, vagy lelkiismeretlenségén. E fontos kérdés bővebb kifejtése nem tartozik tárgyunk keretébe, de a francia példán okulva, annyit megállapíthatunk, hogy az osztályállandósággal járó esetleges egyoldalúság a tanulókra nézve nem oly káros, mint a felvezető rendszer nyomán járó esetleges felületesség. A francia iskolák eme rendszere alkalmat ad a tanárnak egy tárgykörben való nagyobb elmélyedésére. S ezt, mint a tanár helyzetének különös előnyét nagyon kell hangsúlyoznunk. *A francia tanár idejét statisztikai dolgok készítésével, jegyzőségekkel, könyvtárnoksággal nem*

¹ L. i. m. 136 o.

pazarolja el. Helyettesítést, ha akar vállalhat s ezért — heti egy óráért — 250 frankot fizetnek neki évenként.

A tanárok idejének megbecsülése.

A francia tanár heti óraszámja kevesebb, mint a miénk és nagy gondot fordítanak arra, hogy lehetetlen beosztású órarendekkel idejét el ne rabolják. A Collège Chaptal egyik tanára mesélte, hogy heti 12 órája három napra van beosztva, hogy a hét négy napján ujságírói tevékenységének élhessen. Ilyen kiváltságot minden francia tanár kérhet magának, ki irodalmi, tudományos, vagy pedagógiai-elméleti munkásságot folytat. *Mi, akiknek módunk van benne, hogy néhanapján reggel 8—9-ig és 12—1-ig tartsuk meg napi két óránkat, némi irigységgel pillantunk az idejüket sokkal jobban felhasználó francia kartársak felé.* A tanulók érdeke ellen valónak tartják a tanárok idejének elfecsérlését s egy okos miniszteri rendelet (1912-ből) nyomtatékosan figyelmezteti az intézetek vezetőit, hogy ne gazdálkodjanak pazarul tanáraik idejével.¹ Nem akarjuk azt állítani, hogy a francia professzorok csakis tanulmányi célokra fordítják szabad idejüket. Különórák adásával is biztosíthatják nyugodt megélhetésüket, a tanítás munkájához szükséges független nyugalmat. *Az óraadás a francia tanár tekintélyén nem ejt csorbát.* Miután a bizonyítványadás nem tartozik az iskola feladatai, vagy jogai közé, a francia tanár saját intézete és osztálya tanítványát is nyugodtan taníthatja külön órákban. A magántanítás árában a professzor a szülőkkel kedve szerint egyezhetik meg; a különórákért való tandíjat neki magának is fizethetik, de fizethetik az iskola pénztárába. Szóval az óraadás mintegy állami aegis alatt történhetik.² A tanzsabadság gyümölcsei közé számíthatjuk azt a kedvezményt is, hogy a tanárookra nézve nem áll fenn a vizsga-kényszer. Egy alsó és felsőfoku képesítés van náluk, a licenciátus és az agregáció. Rendes tanárok csak az utóbbi képesítést megszerzett tanárok lehetnek, de az utóbbiak is, mint chargés de cours állandóan tanít-

¹ Plans d'études XXXI. o.: „Az intézetek vezetői nagyon takarékoskodjanak tanárjaik idejével. Sok szabadságra van a tanárnak szüksége nemcsak testi-lelki pihenés, nemcsak az órákra való készülés végett, hanem azért is, hogy tudományos munkát folytathasson. Ennek üdvös hatása van a tanulóokra, a tanárookra, sőt az egyetemi tanításnak is a tanárok élénk és nem lankadó tevékenysége adja meg a kívánt magas színvonalat. Meg kell tehát becsülni a tanárok idejét, lehetőleg meg kell könnyíteni szolgálatukat.“

² L. Notice de Lycée Montaigne 16. o.

hatnak a középiskolákban. Ez a franciáknak ama gyakorlati fel-fogásából ered, hogy a sikeresen megállott vizsga még nem lehet mértéke a tanári kvalitásoknak. Az egyéni ambíciót azonban növelik azáltal, hogy az agregációt megállott tanárokat magasabb fizetési osztályokba sorozzák. Egy párisi agregációt megállt tanár fizetése 5500 frankról 8000 frankig emelkedhetik (ehhez még külön 1000 frank, mint agregációs pótlék járul a párisi, 500 frank a vidéki agregéknak), holott a nem agregáltaknak csak 3700 franktól 5700 frankig emelkedhetik a fizetésök.¹

Tanári értekezletek hiánya.

A francia középiskolának tradícióiban gyökerező katonás szel-leme lehetetlenné teszi a nálunk szokásos tanári értekezleteket. Az egyes szakok tanárai ugyan össze szoktak jönni szakkérdések megbeszélésére, tankönyvekről váltandó eszmecserére, de voltaképpen minden tanárnak meg van a szabadsága szakkérdésekben a programkiszabta határokon belül s minden tanár azt a tankönyvet használhatja, amelyiket akarja. De főleg nevelési szempontból tartom hátrányosnak az „assemblée des professeurs“ hátrányát. Érdekes, hogy miniszteri rendeletek évtizedek óta hangsúlyozzák a tanári értekezletek kívánatos voltát; de hiába! ha ez nem a tanári lélek vágyából fakad, akkor katonás hangú rendeletek nem teremthetik meg. Már egy 1881 okt. 15-i rendelet említi, hogy elérkezett a pillanat, hogy „újra meg kell kísérteni a tanári értekezletek divatja mult szokásait s többek között azt a reményét fejezi ki, hogy a *siker biztosítva lesz*, ha ezek az értekezletek tisztán pedagógiai kérdésekkel foglalkoznak („se renferment dans les attributions purement pédagogiques“). Miután pedig az „attributions purement pédagogiques“ *kizárják az iskola belső élete folytán szőnyegre kerülő gyakorlati pedagógiai kérdéseket*, következőleg az értekezleteknek nem lehet létalapjuk. Azok a francia tanárok, kik pedagógiai elmélettel akarnak foglalkozni, nincsenek ráutalva arra, hogy miniszteri rendeletre jöjjenek össze tanácskozni. Inkább oda mennek, ahol szabadon, külső kényszer mellett dolgozhatnak. Az

¹ Aki a francia tanárok fizetési kérdéseivel részletesebben akar foglalkozni, annak figyelmébe ajánlom Dr. Fináczy Ernő: „A francia középiskola multja és jelene“ c. alapos művének 166 s köv. II. s Wissemans i. m. 357 s köv. I., a Traitement du personnel de l'enseignement secondaire c. fejezet s az azt követő táblázatokat.

imént említett miniszteri rendelet arra is figyelmezteti a tanárokat, hogy annak az intézetnek, melybe tartoznak, a *belső fegyelmével* (de la discipline intérieure des établissements) *egyáltalán nem kell foglalkozniok, mert ez az adminisztráció alkalmazottjainak kötelessége* („Les fonctionnaires de l'ordre administratif sont seuls responsables de la gestion intérieure etc“). Ha tehát a professorok értekezletének még *elvi jelentősége sem volna* az intézet belső életében, igazán deus ex machina volna ezt a rendeletet betartani. Többszörös „miniszteri biztatás“ után 1890-ben újból nyomatékosan elrendelik, hogy a tanári értekezleteket — most már — három hónaponként meg kell tartani, de az eredmény ismét nem látszik meg, az 1899. évi középiskolai enquête-en még mindég mint erős vád hangzik el, hogy a *tanulót egyáltalán nem ismerik azok, kik őt vezetni vannak hivatva*.¹ Az iskola belső élete s a tanulók irányítása szempontjából feltétlenül üdvösnek tartjuk a tanári értekezletet, de nem osztjuk *Croisetnek* azon túlreális véleményét, mely az értekezleteknek pedagógiai kérdésekben való döntő befolyást akar biztosítani.² A mi tanári értekezleteink lefolyásához is fér, kritika; elfogult vezetés mellett könnyen fészkeivé lehetnek lábra-
kapó egyéni önzéseknek, szítói lehetnek pártokra szakadásnak létrehozói kisebb érdekcsoportoknak, istápolóivá lehetnek a más becsületén átgázoló előretöréseknek s megölői a legnemesebb munkakedvnek — de ezen, bizonyára csak szórványosan előforduló jelenségektől eltekintve, mégis nagyfontosságúnak kell tartanunk a mi iskoláink ezen autonom jogát, mely voltaképen nem is jog, hanem erkölcsi kötelesség tanítványainkkal szemben. Ha sok tekintetben szemet is hunyunk afelett, hogy a francia tanár — ha csak nem theoretikus — némi megvetéssel ítéli meg a pedagógiai követelményeket, azt minden esetre megállapíthatjuk, hogy az „assemblée des professeurs“ elhanyagolása nincsen előnyére az iskolai élet bensőségének. A miniszterium katonailag szeretné a kérdést szervezni, a tanárságban hiányzik a képesség arra, hogy ezt a kérdést nevelő, — vagy mondjuk: emberi módon ítélje meg. A miniszter „ajánl“ — a tanárság pontosan végezi kötelességét s a tanulás meg nem értetten, meg nem ismerve áll azok előtt, kik őt vezetni vannak hivatva. Amit nálunk a rendkívüli esetben bármikor össze-

¹ Enquête sur l'enseignement secondaire 1899, Paris, I. 6.

² Szerinte ugyanis azért nincs értelme a tanári értekezleteknek, mert nincs remény arra, hogy közvetlen és reális eredményök legyen.

hívható tanári értekezlet megtehető, azt náluk a *conseil de discipline*, a *fegyelmi bizottság* végzi. Ennek a bizottságnak tagjai a *proviseur*, *censeur*, az intézet 5 tanára, egy főfelügyelő (maitres *repetiteurs*). Ezek aztán a „paragrafusok“ alapján ítélnék fegyelmi esetekben.

A repetiteursök.

A francia középiskolák, collégek és lycéek internátussal lévén egybekötve sohasem nélkülözhatték a nagyszámú felügyelőket (*repetiteurs*). Miután itt első sorban felügyeletről volt szó, a *repetiteuri* állás nagyon könnyen elérhető volt bármely ifjú által; nem kellett hozzá más, csak a *baccalaureátus* megállapítása. Hosszú időn keresztül nem volt ez egyéb, mint egy átmeneti állás; az 1891. aug. 28.-i törvényben mondják ki, hogy a miniszter állandósíthatja őket. Ezóta nem a *recteur* nevezte ki őket, hanem a miniszter s előléptetésüket, áthelyezésüket joguk volt a minisztertől kérni. Az első *gradust* a collégekben kellett a *repetiteursök*nek megállaniok, onnan kerültek a lycéebe. Előnyben részesítették természetesen azokat, kik a *licenciátust* is megállották. Baj csak abból származott, hogy a „francia szabadelvűség“ a „*discipline liberale*“ a *licenciátussal* el nem látott tanárokat is megbízta a felügyelet mellett tanítással s az a körülmény, hogy *agregációt* nem végzett egyének *rendes tanárokká*, sőt *proviseurökké* lettek s hogy csupán *baccalaureátussal* rendelkező egyének *rendes tanári munkát* végezhetnek, méltán bántotta a „*professeurs titulaires agrégés*“ érzékenységet. Az, hogy a *collège tanáraival* *fizetésben egyenjogósították* őket,¹ az méltányos volt, annál is inkább, mert a *repetiteuri* *szolgálat* (heti 36 óra) mellett a *licenciátust* megszerezni nagy energiára vallott. Az 1912-i törvény teszi a *repetiteurséget* *volta-képpen carrièreré*. Nemcsak a *collège tanáraival* való *assimiláció*, hanem a *rendes tanárokkal* hasonló *nyugdíjaztatási viszonyaik* is kívánatossá teszik, vagy legalább is *tűrhetővé* állásukat. Most is kétféle, első és másodosztályú *repetiteursök* vannak (*licenciés*, *bacheliers*). *Rendesen egy évig collègeben* *szolgálnak* (*stage*), onnan *pályáznak lycéebe*. Főkötelessége a *repetiteurnek* a lycéek és collége-eknek *belső fegyelmét*, *rendjét fenntartani*, *irányítani* a *tanulók munkáját* a *tanulási idő* (*études*) alatt, *sétálni vinni* a *tanulókat*. Mint *professeur adjoint-ek*, *vezethetik* az *úgynevezett „conférences*

¹ Plans d' études II. (Hachette 1912. Paris.)

complementaires“-t. Ezen conférencesoknak célja a külön órákban növelni egy-egy olyan osztály színvonalát (niveau des études), melyben különböző tehetségű, illetve gyenge tehetségű tanulók vannak. Ezt az állást csak elsőrendű repetiteurök (licenciés) érhetik el, vagy akik a certificat d' aptitude de l' enseignement secondairet megszerezték, kiknek már legalább két évi szolgálatuk van s 25. évüket betöltötték. A repetiteuröket felhasználhatják még irodai munkára (commis aux écritures), könyvtárkezelésre.

Az irodai munkával foglalkozók¹ előtt (commis aux écritures) új carrière nyílt meg: az iskolai gondnoki (économe) állás. Ha a repetiteur egy évig irodai munkával foglalkozott s ezalatt megszerezte az al-gondnoki állásra jogosító bizonyítványt (certificat d' aptitude aux fonctions de sous-économe), akkor kinevezhető al-gondnokká. Ámde azon irodai munkára berendelt egyének, kik 35-ik életévök betöltése után sem szerezték meg a bizonyítványt, *visszatételnek* a repetiteuri rangba. S ez egyike a legszégyenletesebb büntetéseknek (la mutation pour un emploi inférieur), ami e különös pályán érheti az embert. S ez a *büntetés* világosan mutatja, hogy milyen „circulus vitiosus“ övezi a repetiteuri állást. Hiába tette az 1902-i miniszteri rendelet carrière-ré a repetiteurséget, mégis csak stage-nak (átmeneti állásnak) tekintik. E pályán, mint tövises kezdeten keresztül vágynak a sous-économe, az économe állásra; a surveillant général (főfelügyelő) állásba; e tövises pálya nyitja meg az utat a professeur adjoint, a chargé de cours, sőt a professeur de collège csalogató címei felé s ha egy ambiciózus repetiteur még az agregáció megszerzéseig is eljut, — természetesen, hogy a lycéebe pályázik professeur titulaire-nek. A törvény pályának nevezi, de a valóság átmeneti hídnak mutatja a repetitorságot, s ez az oka annak a szomorú ténynek, hogy azoknál, kik a lycée, vagy a collège növendékeivel foglalkozni vannak hivatva, nevelői erényeket egyáltalán nem találunk. Ha magasabb grádusra vágyik a repetiteur, akkor mostani állásától mielőbb szabadulni igyekszik, ha nem tud magasabb carrière-t elérni, akkor közönyösen, unottan, a legjobb esetben: hivatalos pontossággal végzi teendőit. A tanulók előtt nincs tekintélye a repetiteurnek, mint „szükséges rosszak“ járnak, kelnek, örködnek az intézetben nagy számmal. Az internátusokban minden „quartier“-nak — melyben 35 tanuló van — van egy repetiteur généralja (állandósított r.)

¹ L. Wissemans i. m. 183. o.

és egy repetiteur divisionaire-je, ki még nincs állandósítva. Van-
nak továbbá nappali és éjjeli szolgálatra beosztott repetiteurök.
Mind megegyeznek abban, hogy a nevelésnek semmit sem használ-
nak. Sőt Croiset¹ egyenesen károsnak tartja ezek szereplését. A
tanulók — úgymond — nevetnek azokon a repetiteurökön, kik
repetiteurségben megrekedtek és gúnyosan mondják „C' est qu' il
n' a pas pu faire antre chose.“ Megállapíthatjuk a repetítenrökről,
hogy ők a legalsóbb rangú katonák, vagy mondjuk közvitézek a
francia középiskola katonás szellemű szervezetében.

„*Assistants étrangers.*“

(*Külföldi tanárjelöltek.*)

Újabban idegen országok tanárjelöltjei is szaporítják a fran-
cia középiskolák nevelőszemélyzetét. Anglia, Ausztria, Olaszország
és Spanyolország évenként küld a francia lyceumokba egyetemet
végzett ifjakat, hogy egy iskolai évet ott töltve az angol s egyéb
modern nyelvek tanárainak segédkezzenek, esetleg, beszélgetési
gyakorlatokat önállóan végezzenek. A francia licenciátusok is el-
mennek a külföld középiskoláiba, hogy azok viszonyaival megis-
merkedjenek s hogy azokban a francia nyelv tanárainak rendelke-
zésére álljanak. E cserék célja: megerősítése annak a kapocsnak,
mely a humanizmus jegyében intézet és intézet között fennáll. (L.
M. Paedagogia 1913. okt. 519. o.)

Tanulók. Tandj. Buisson javaslata.

Tekintsünk szét a tanulók világában. A francia iskolában
négy féle tanulóval találkozunk. Első csoportba tartoznak azok,
kik egész napon át az intézetben tartózkodnak (pensionnaires),
a második csoportbeliek (demipensionnaires) reggel 7-től este 7
óráig tartózkodnak az intézetben; a harmadik csoportban vannak
a bejárók (externes libres), kik csak az osztályokban való tanítás
alatt vannak az iskolában s végül a negyedik csoportba tartoznak
a felügyelet alatt álló bejárók (externes surveillés), kik a tanítási
órákon (classes) kívül a tanulás (études) ideje alatt is az isko-
lában maradnak. A pensio és tanítás díjai igen magasak és az
osztályok rangsora arányában emelkednek. A Lycée Lakanal-ban
például a teljes pensio díja a classe enfantine-től kezdve a classe

¹ Enquête sur l' enseignement secondaire I. 91.

de philosophie osztályáig 909 és 1557 frank között váltakozik; a bejárók tandíja pedig 90 franktól 405 frankig terjedhet. Ugyane díjak a Collège Chaptalban az 1000 és 1450, illetőleg 100 és 375 frank között váltakoznak. Igaz, hogy *alaptványok, ösztöndíjak, versenyvizsgák megkönnyíthetik a lycéekben, vagy collège-ekben való tanulást, de ezek mégsem fosztják meg a középiskolákat arisztokratikus színezetüktől.* Ha a francia discipline liberale szerint a kitűnően megállott tanár vizsgák nem feltétlen értékmérői a tanári kvalitásoknak, mi viszont azt mondhatjuk, hogy a meg nem állott versenyvizsgák sem bizonyítják feltétlenül a növendékek tanulásra való alkalmatlanságát. *Buisson felismerte ennek az állapotnak anti-demokratikus voltát,* már be is adta a képviselőházba a lycéekben való ingyenes tanítása vonatkozó javaslatát, melyben kifejti, hogy *nemzetileg káros az embereket egy köztársaságban már gyermekkorban két osztályra osztani a szerint, amint képesek, vagy nem képesek a horribilis tandíjakat megfizetni.* A javaslat sorsa még nincs eldöntve. A francia tanügyi lapok tartózkodó álláspontra helyezkedtek. A működő tanárok jó része „pedagógiai“ (?) szempontból szeretné, ha inkább azok előtt is elzárna a lycée kapuit, akik „már“ benn vannak, — nem hogy még újabb „áramlatokat“ bocsássonak be. A javaslat sorsa a közeljövő kérdése.

Az internátus.

Vessünk egy pillantást a francia iskola csaknem állandó tartozékára, az *internátusra*. Abból a circulus vitiosusból, melyet a repetiteuri állás körül megrajzolva láttunk, önként következik, hogy az *internátusi nevelés körül* is bajok vannak. A proviseurök e kérdéstől való idegenkedéséből, a középiskolai enquêteken kifejezésre jutó sujtó vádakból, itt-ott a tanulók révedező pillantásaiból és nagyfokú szórakozottságából megsejthetjük, hogy a francia internátus a csőd felé közeleg erkölcsi tekintetben. A francia internátusban nem azok a bajok állanak fenn, amiket a mi internátusainkban nagyon helyesen észrevett és kifejtett dr. Puhala Sándor (a Tanáregyesületi Közlöny 1913. 20. számában I. dr. P. S. „Az internátusokról és az internátusoknak“ c. cikkét). Mint nálunk, úgy a franciáknál is az internátusok létezési alapja a mult tradícióiban keresendő. De nálunk nem a kormányoknak, v. egyházaknak alkalmas világszemléletek befogadására alakítják a régi s alkotnak új internátusokat. A francia internátusokban mint régen, úgy

ma is fődolog az, amit Puhala a perverzítás elleni egyedüli védelemnek lát, az „állandó, pillanatig sem lankadó és el nem maradó felügyelet.“ Ez a felügyelet talán jobban megvan a francia internátusban, mint nálunk és — sajátságos! — a perverzítás mégsem kisebb mértékű. *A tanulókra folyton felügyelnek, séta alkalmával. órák közben, nappal és éjjel.* Öröködnék még azon nagyobb tanulókra is, akik külön szobában laknak. *Rájuk zárják az ajtót.* A Lycée Lakanalban *egy darab fát dugnak az ajtó külső részében lévő reteszbe; ha a fácska el van törve, akkor reggel számon kéri a tanulótól, hogy miért hagyta el a szobát?* Ilyenkor a tanuló rosszulléttel szokta magát igazolni. De ki bizonyítsa a rosszulletet? A concierge (a kapus). Aki tudja, hogy a „pour-boire“ (borravaló) mily szerepet játszik a francia közéletben, az elképzelheti, hogy az „eltörött fácskák“ mily sötét eseteket rejtegetnek. A collège Rollinban nincsenek közös hálótermek, ott a legkisebb tanulók is külön szobában (chambre d'élève) laknak. Itt az a szokás, hogy csengetnek a concierge nek *rosszullet esetén.* Szóval: felügyelet van, csak az baj, hogy a szünet nélkül való felügyelet nyomán bűnök sarjadhatnak s megszűnik a tanuló önállósága. Az 1899-ik évi középiskolai enqêteen Lucien Lévy az, aki a legnagyobb szenvedéllyel s mégis tárgyilagossággal ostrorozza az internátusokat.¹ Az internátusok reformját sokan óhajtják Franciaországban. Abel Faure helyesen vette észre,² hogy itt nem tisztán pedagógiai, hanem „nemzeti“ létkérdésről van szó. *„Ici, c'est plus qu'une réforme pédagogique, c'est une réforme des mœurs nationales.“* Igen, a nemzeti erkölcsök reformjáról van szó. De éppen azért helytelen, hogy Abel Faure, német systema szerint *családokban* óhajtáná a tanulókat elhelyezni. Hiában helyeznők el a gyermekeket a családokban, ha maguk ezek a családok nem ismerik és nem érzik át a *családi élet kultuszát.* A francia családok nem szeretik a gyermekeket, a statisztika s a tapasztalat tanulsága

¹ Enquête sur l'enseignement secondaire II. 572. L. a francia internátus rendszert átkosnak (détéstable) tartja; olyanok szerinte a francia internátusok mint a kaszárnyák, melyekben a tanulók nagyon távol állanak a vezetőktől. A tanulók szabadságáról, önállóságáról szó sem lehet. Ellenkezik a demokrácia, az alkotmányosság szellemével az ifjúságot úgy nevelni, hogy állandóan járszalagon vezetjük (ténant constamment en lisière).

² L. A. Faure: *L'individualisme et la réforme de l'enseignement* c. könyvét, Paris 1911.

szerint maguknak sem óhajtanak gyermeket, – hogy lehetnének hát jótékony hatással mások gyermekeire. Még „helyben lakó“, jómódú szülők is nem egyszer internátusba adják gyermekeiket. Hogy lehetne tőlük azt várni, hogy mások gyermekeivel önzetlenül foglalkozzanak? Ott, hol a gyermek átoknak tekintetik, ott, hol a gyermek — ha nagy néha meg is jelenik a láthatáron, mint fölösleges luxus — nem lesz altruisztikus érzelmek forrásává, ott hiában helyeznők el a tanulókat családokban. Pensiókban ugyan elhelyezhetnék őket, de ezek csaknem kivétel nélkül kufárlelkű emberek birtokában vannak. Ezek a tulajdonosok csak arra vigyáznak, hogy „drága“ pénzért „olcsó“ ételt adjanak áldozataiknak s ha már két rossz között kell választani, mindenestre többet ér az internátus egészséges táplálékával és a napról-napra való munkálkodás kényszerével. A francia internátus ügye tehát csakugyan nem pedagógiai kérdés. A francia kormány nagy és sikeres küzdelmet folytatott a francia haderő erősítéséért, a hároméves katonai szolgálatot törvénné emelte. De ez a siker illuzórius marad, ha továbbra is uralkodik a gyermektelenség, a családi élet melegségének meg nem érzése. Míg ez a jelenség meg nem szűnik (ezt pedig törvényjavaslatokkal és szavaztatással bajosan lehet megszüntetni), addig az internátus még a mai rideg szellemében sem lesz nélkülözhető.

A francia középiskola tanulmányi rendje.

A következőkben ismerkedjünk meg a francia középiskola szervezetével, melynek kritikáját végleg megállapítani ma még korai volna, de amely — mint a francia szellem sajátos alkotása, különösen figyelemre méltó. Annál is inkább, mert a többirányú középiskola gondolata nálunk is kísért.

Előkészítő osztályok.

(Division préparatoire.)

T a n t á r g y a k	Első év	Második év
Francia.....	9	7
Polgári erkölcsstan *	9	7
Írás.....	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂
Kis történeti olvasmányok	1	1
Földrajz	1 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂
Számolás	3	3
Természetráajz	1	1
Rajz	1	1
Ének	1	1
Élőnyelvek	—	2
Összesen	20 óra	20 óra

* A polg. erkölcsstan tanítása részben a francia, részben a történet és földrajztanítás keretein belül történik.

Elemi osztályok.

(Division élémentaire.)

T a n t á r g y a k	8-ik osztály	7-ik osztály
Francia.....	7	7
Polgári erkölcsstan **	7	7
Élőnyelvek	2	2
Írás.....	1	1
Történet és földrajz	3	3
Számolás	4	4
Természetráajz	1	1
Rajz	1	1
Ének	1	1
Összesen	20 óra	20 óra

** A polgári erkölcsstan tanítása részben a francia, részben a történet és földrajztanítás keretein belül történik.

Első ciklus.

Tantárgyak	VI.		V.		IV.		III.	
	A	B	A	B	A	B	A	B
Erkölcstan	—	—	—	—	1	1	1	1
Francia	3	5	3	5	3	5	4	5
Latin	7	—	7	—	6	—	6	—
Görög	—	—	—	—	3f*	—	3f	—
Előnyelvek	5	5	5	5	5	5	5	5
Földrajz-történet	3	3	3	3	3	3	3	3
Mathematika	2	4	2	—	2	—	3	4
Mathematika és r. geometria	—	—	—	4	—	—	—	—
Mathematika, könyvvitel és rajzoló geometria	—	—	—	—	—	5	—	—
Természetrájz	1	2	1	2	1	—	—	2
Fizika-kémia	—	—	—	—	—	2	—	1
Könyvvitel	—	—	—	—	—	—	—	1
Rajz	2	2	2	2	2	2	2	3
Írás	—	1	—	1	—	—	—	—
Heti órák száma	23	22	23	22	23+3f	23	24+3f	25

* Fakultatív tantárgy.

Második ciklus.

Tantárgyak	II.				I.				Filozófia		Mathematika	
	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	A	B
Francia	4	4	4	4	4	4	4	4	8 ^{1/2}	8 ^{1/2}	3	3
Latin	4	4	4	—	3	3	3	—	—	2f	—	—
Kiegészítő latin gyak.	—	—	—	—	2	2f	—	—	—	—	—	—
Görög	5	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—
Görög-latin	—	—	—	—	—	—	—	—	4f	—	—	—
Filozófia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Újkori történet	2	2	2	2	2	2	2	2	—	—	—	—
Ókori történet	2	2	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—
Előnyelvek	2	7	2	7	2	7	2	7	2f	3	—	3
Földrajz	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	2	—
Történet és földrajz	—	—	—	—	—	—	—	—	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}	3 ^{1/2}
Mathematika	2	—	5	—	2+2f	2+2f	5	5	2f	2f	8	8
Természetrájz	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	2	2
Fizika-kémia gyak.	—	—	2	3	—	—	2	2	—	—	2	2
Fizika-kémia	—	2	3	5	—	—	3	3	5	5	5	5
Kozmografia	—	—	—	—	—	—	—	—	1/2	1/2	—	—
Rajz	2	2	4	6	—	2f	4	4	2f	2f	2f	2+2f
Geológia	—	—	—	—	2f	—	—	—	—	—	—	—
Egészségtan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Heti órák száma	24	24	27	28	23+4 f	21+6 f	26	28	19 ^{1/2} +10 f	22 ^{1/2} +6 f	27 ^{1/2} +2 f	28 ^{1/2} +2 f

Említsük meg néhány szóval, mily előnyöket fűzött ehhez az organizációhoz 1912-ben, ennek életbeléptetője, *Georges Leygues*, akkori közoktatásügyi miniszter.

1. A tanterv nagy előnyének tartja, hogy *mindkét ciklus egy kerek egészet* képez és ad útravalóul az első ciklus végén esetleg távozni akaró tanulónak.

2. *Hogy minél több tanuló hagyja el az iskolát az első ciklus végén, azt nagyon kívánatosnak tartja*; egyrészt, mert ezeket a tanulókat az élet kényszerítő körülményei is, tanulásra való alkalmatlanságuk is elszólíthatja az iskolától; másrészt, mert *a megmaradt tanulók munkáját annál magasabb színvonalra lehet emelni*.

3. Eddig — úgymond — az uniformizmus jellemezte a francia középiskolát. Ezt az uniformizmust meg kell szüntetni s *választási jogot* kell adni a tanulónak.

4. E tanterv megsemmisíti azt a kiáltó ellentétet, mely a klasszikus és modern tanulás között fennállott. Az újraszervezett középiskolai tanterv *egységét* abban látja a miniszter, hogy bármely irányát a tanulásnak választja a tanuló, mind ugyanannyi időt vesz igénybe s mind a baccalaureatushoz vezet s hogy minden tanulónak *egyenlő* mértékben megadja a leghasznosabb tanítást (*instruction la plus utile*) *jövendő életpályájára nézve* („en vue de sa carrière future“).

6. Eltekintve a különböző tanulási ágaktól, *az érettségi diploma mindenkinek ugyanazon jogokat biztosítja*. Ha például a „licence és lettres“ vizsgálatra jelentkezik az olyan ifjú, ki görögöt nem tanult a középiskolában, nem vonják meg tőle a vizsgázhatás jogát.¹

7. Az első ciklus a miniszter szavai szerint egyenesen praktikus irányú s arra van hivatva, hogy jól elkészített tanulókat szolgáltatson az *ipar, kereskedelem, földművelés és gyarmatügy* számára.

8. A második ciklus ellenben a magasabb *tudományokhoz vezető* utakat készíti elő, a *főiskolába* vezet s *magasabb hivatalokra* képesít.

As 1912. évi tanterv kritikája.

Mint minden emberi alkotás, úgy ez a tanterv is rejt magában gyarlóságokat s támaszt maga ellen ellenségeket. Már ma-

¹ Plans d'études IX. Ha valamely math. természettud.-ból érettségizett ifjú (bachelier de l'ordre scientifique) irodalmi tanulmányokból vizsgára jelentkezik az egyetemen, bizonyára azért teszi ezt, mert magánúton tanulta a görögöt.

gában véve az a körülmény is okozhat nehézségeket, hogy a kezdő diáknak a *classe de sixième*ben oly szabadságot adnak a választásra, mellyel még tán nem tud élni. De ez nem elháríthatlan nehézség. Ha nem tud választani a tanuló, választhatnak a szülei s ha rosszul választottak, meg van rá a mód, hogy a tanulók megnyilatkozó hajlamai szerint egyik ciklusból a másikba átlépjenek. A *klasszikus tárgyak* tanárait talán itt-ott elkedvetleníti, hogy sokkal kevesebb tanuló tanulja a latint, s főleg a görögöt, de ez még nem jelenti a klasszicizmus krízisét. Nem a tanulók mennyisége, de minősége a lényeges. Az új tanterv mitsem ártott a klasszicizmus színvonalának. S ha ez a színvonal tán mégis alacsonyabb a régiénél, ennek oka nem az új tantervben keresendő. A *crise du français* vészkiáltása sem mondható a görög-latin nyelvi és irodalmi oktatás sülyedéséből kifolyónak. *Egyes tanárok* panaszkodhatnak. *Egyes szülők* is kifogásolhatják, hogy például ma a matematika állít a gyermek elé túlzott követeléseket, mint régente a latin vagy görög. Az új tanterv annyira az egyetemesen uralkodó *korszell'em különböző kívánságait visszatükröztető*, hogy szinte csodálatos lenne, ha egyes tanárok vagy egyes szülők között nem akadnának ellenségei. Ez azonban mit sem von le a nagy koncepció értékéből. *Egyesek* mondhatnak bármit, de az bizonyos, hogy az *élet* ma különböző képességű egyéneket követel. Egyesek küzdhetnek, s kell is, hogy küzdjenek azon ideális javakért, melyek a latin és görög irodalmakban, a *historia* lapjain erőteljesen sugároznak felénk, de az *élet*, a multon kiépült s a jövő felé néző *élet* nem hagyhatja figyelmen kívül a *természet* klasszikus könyvét sem. A modern *élet* nem tűrheti meg, hogy minden egyénnel grammatikai alapon élessük át a multat. Ezen a „grammatikai alapon“ jó francia szónokokat is lehet képezni, ámde azt a logikai alapot, melyre támaszkodva a Bleriot-k átrepülnek a tengert, a matematika adja meg. A klasszikus tudományokat elhanyagolni hálátlanság volna; a görög-latin elhagyása merénylet volna a *historiai tudomány*, az *esztetika*, a *logika* ellen; azonban a latin-görög nyelveknek minden tanulóra való rákényszerítése barbárság, mert el kell ismerünk, hogy minden embernek nem lehet meg a lelki diszpozíciója ahhoz, hogy a görög és latin nyelv segítségével jusson el *esztetikai*, *történettudományi* vagy *logikai értékelések*hez. Azt is megengedjük, hogy mint nyelvek önmagukban való nagy értékeket jelentenek, de mint ilyen abszolút értékű dolgok annál kevésbé bírnak

értékkel azokra nézve, kik csak kényszerűségből tanulják. Tanulják, igenis, és pedig minél intenzívebben azok, kiknek az ideális értékek iránt lelki vágyakozásuk van, ámde akiknek realisabb gondolkodását az ipari és kereskedelmi élet jelenségei a modern technika csodái kötik le, azokat ne kényszerítsük bele egy rájuk nézve ellenszenves világnézetbe. Az *életnek* nemcsak álmodókra, nemcsak a régi dolgok rajongó lelkü visszavarázslóira van szüksége, hanem *cselekvőkre is*. Ezek jó eszközöket fognak találni cselekvő pályájukon a *modern nyelvekben*, ezek miért ne tanulhatnák inkább a latin és görög helyett a németet, spanyolt, angolt, s a gyarmati életre vágyakozók az arabot? A mi országunk példája azt mutatja, hogy bár a magyar középiskola nagyon is *változatosság nélküli* terv szerint tanít, mégis sok a *proletár és nagy a nemzeti széthúzás*; ha a francia tantervnek az a célja, hogy minél *különbözőbb képességű és foglalkozású* egyéneket neveljen, bizonyára nálunk jobban fogja biztosítani a *nemzeti szolidaritást*. Nem az *egynemű* eszmények uniformisztikus beplántálásával, hanem a különböző képességek egyenlően intenzív fejlesztésével lehet a nemzeti *szolidaritás* nagy eszméjét szolgálni.

Ha koncepciójában klasszikusnak is mondható e tanterv — mert a *korszellem követelményein és a tanulók individuális hajlaimain* épült fel — ez nem jelenti természetesen azt, hogy bent a „műhelyben“ mindent rendben találunk. A tanárképzés hiányossága s az emberi gyarlóságok folytán sok hibát igyekeznek a rendszernek tulajdonítani. A legszellemesebb és legtartalmasabb intenciók is megtörhetnek egy-egy lelketlen mester keze nyomán. Ámde, ha tárgyilagosak akarunk lenni, a szórványosan előforduló egyéni hibákért nem szabad a rendszert felelőssé tennünk.¹

¹ E tanulmány kiegészítő része „A francia középiskolák szelleme“ címen a Magyar Paedagogia 1915. évi 6—7. sz.-ban jelent meg.

Háborús gondolatok korunkról és vallásunkról.*

Irta: **Dr. Borbély Ferenc.**

Meg kell érnünk egy olyan évfordulót, amilyenre nem volt példa a világtörténetben. Európa és vele a mi nemzetünk még mindig azoknak a világpusztító eseményeknek terhe alatt görnyedez, melyeknek talán az a hivatása, hogy népeket töröljenek el a föld színéről s új, erősebb, életrevalóbb népeknek adják át a vezérszerepet és uralmat, vagy talán az a célja, hogy a küzdelmek hatalmas tüzeiben megtisztuljon, megerősödjék, megacélosodjék egyik-másik nemzet és életrevalósága még szembetünőbbé váljék. Már-már azt hittük, a vége felé közeledünk, hiszen elég régen volt, hogy balkáni tűzfészkéből előszáguldott a háború vihara és igazságunk érzetében szerencsésen megindultunk a befejezés felé. De a gondviselés újabb próbára tett. A Balkán szomszédjából újabb gránátéső indult határaink ellen s a végzettől szárnyakat kell kérnünk, hogy a magasba emelkedve, a felhőt visszatérítsük s a gránátésőt pusztító zápor módjára visszazúdítsuk álnok barátaink, alávaló ellenségeink fejére.

Megvallom, félve tartom a kezemben ezt a papirost és aggódva bocsátom útjára a rajta levő gondolatokat. Bántó ellentétet látok a sok szó és tetteket, nagy tetteket váró és szülő korunk közt. Napjainkban közemberek óriásokká nőnek s feledve minden gondolatot, saját magukat és életüket, mindazt, ami a világhoz köt, feleséget és gyermeket, szülőt és rokont, jóbarátot és ellenséget, belevágnak a harc fürgetegébe és örökre ott feledik magukat. Hol van a szó, mely a diadalmámort méltóan meg tudná énekelni és hol van a gondolat, mely a sír szélén vergődő ifjú, életerős emberek haláltusáját vissza tudná tükröztetni. Mindakettő

* Felolvasás a székelykereszturi Dávid Ferenc-fiókegylet Alsóboldogfalván tartott gyűlésén 1915. jun. 3-án.